

НАЦЫЯНАЛЬНА-КАНФЕСІЙНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЬНІЦТВА
ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1919–1939) У АДЛЮСТРАВАННІ ПЕРАПІСАЎ
НАСЕЛЬНІЦТВА: МІЖВАЕННАЯ ПОЛЬСКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ

Заходнебеларускія тэрыторыі ў складзе Польшчы ўяўлялі шматнацыянальны рэгіён, дзе пражывалі беларусы, палякі, украінцы, рускія, літоўцы, яўрэі, татары і інш. Насельніцтва характарызаваўся рознай ступенню развіцця нацыянальнай ідэнтычнасці, адрознівалася як на ўзроўні мовы, так і рэлігійна. Былі прадстаўлены групы з дастаткова сфарміраванай самасвядомасцю (украінцы, літоўцы), але прысутнічалі і жыхары, сярод якіх працэсы нацыянальнай самаідэнтыфікацыі не былі завершаны.

Нацыянальнае пытанне было галоўным у палітыцы польскіх улад. Яно закранала як грамадска-палітычнае, сацыяльна-эканамічнае, так і культурнае жыццё рэгіёна, вызначала мэты дзейнасці дзяржавы і мясцовай адміністрацыі ва ўсіх сферах: ад арганізацыі школьнай справы, да ажыццяўлення аграрнай рэформы. У сувязі з гэтым цікавым уяўляецца пытанне аб інтэрпрэтацыях у міжваеннай польскай гістарыяграфіі дадзеных перапісаў насельніцтва Польшчы адносна нацыянальна-канфесійнай структуры насельніцтва.

Агульнавядомымі з'яўляюцца польскія перапісы насельніцтва 1921 і 1931 гг., менш увагі даследчыкаў прыцягваў перапіс, праведзены акупацыйнай часовай адміністрацыяй Цэнтральнай управай усходніх зямель (ЦУУЗ) у 1919 г. на так званых Усходніх землях, акупаваных польскімі войскамі. Нацыянальна-канфесійны падзел насельніцтва выглядаў наступным чынам: з 3 846 620 чалавек, згодна з перанісам 1 345 377 (35 %) каталікі, 1 982 893 (51,5 %) – праваслаўныя, 462 078 (12 %) – іўдзеі, 56 272 (1,5 %) іншыя. Нацыянальная структура выглядала так: 1 218 769 (31,7 %) – палякі, 1 641 911 (42,9 %) – беларусы, 114 595 (3 %) – літоўцы, 392 580 (10,2 %) – яўрэі, 191 981 (5 %) – «тутэйшыя», 276 757 (7,2 %) – іншыя (рускія, русіны, татары, хто не падаў нацыянальнасць і інш.) [1, s. 26–27]. Вядомыя польскія статыстыкі Т. Штурм дэ Штрэм і В. Вакар на падставе дадзеных перапісу падрыхтавалі карту нацыянальных адносін на землях, падпарадкаваных ЦУУЗ [2]. Кіраўнік ЦУУЗ Е. Асмалоўскі – адзін з першых, хто пакінуў заўвагі пра перапіс, – пісаў, што галоўная мэта праведзенага мерапрыемства прадстаўленне мясцовага насельніцтва як несвядомай, у нацыянальным плане, масы, зрабіўшы выключэнне для палякаў. Такое бачанне беларускіх зямель было ў Ю. Пілсудскага і адлюстроўвала погляды амаль ўсяго польскага грамадства [3, s. 650]. Аналагічна характарызаваў перапіс і польскі даследчык Я. Ромер, які адзначаў вялікую карэляцыю паміж веравызнаннем і нацыянальнасцю ў насельніцтва. Ён развіваў думку пра ўплыў у рэгіёне дзвюх цывілізацый – заходняй і ўсходняй. Першая вызначалася граніцай ад Гродна да Дынабурга, а другая – усходнім Палесsem і р. Беразіной. Паміж гэтымі тэрыторыямі былі землі, куды, згодна з яго меркаваннем, цывілізацыя

не дайшла ўвогуле, а таксама дзе насельніцтва не магло акрэсліць сваю нацыянальнасць. Датычылася гэта Ашмянскага і Кобрынскага паветаў, насельніцтва якіх вызначала сябе як «тутэйшыя» [1, s. 8].

Вынікі перапісу атрымалі станоўчую ацэнку ў дэмографію таго часу. Высокую верагоднасць перапісу адзначаў кіраўнік Статыстычнага бюро ЗША Э. Дзюранд [Там жа].

Наступны перапіс насельніцтва адбыўся 30 верасня 1921 г. Ён утрымліваў два пытаньня, якія датычыліся нацыянальнага самавызначэння: як і ў перапісе 1919 г. было пытанне аб нацыянальнай прыналежнасці, а таксама аб роднай мове, пад якой разумелася мова ранняй маладосці. Цікавіла перапісчыкаў і канфесійная прыналежнасць насельніцтва.

Дыскусіі вакол перапісу разгарнуліся яшчэ на стадыі яго падрыхтоўкі. Х. Гросман задаваўся пытаннем, што павінен ахопліваць перапіс: фактычнае насельніцтва, ці тое, якое стала пражывае. Праект перапісу прадугледжваў апісанне выключна фактычнага насельніцтва, якое ў дадзены момант знаходзілася на тэрыторыі Польшчы [5, s. 98–103].

Згодна з перапісам нацыянальная структура ўсходніх ваяводстваў выглядала наступным чынам: асноўныя нацыянальныя групы Беластоцкага ваяводства: палякі – 1 004 370 чалавек, беларусы – 119 392, яўрэі – 162 912. Канфесійна насельніцтва падзялялася на каталікоў – 894 227 чалавек, праваслаўных – 197 392, евангелістаў – 13 075, іўдзеяў – 193 963 [6, s. 5–6]. На Віленскай зямлі (Браслаўскі, Дунілавіцкі, Дзісенскі і Вілейскі паветы) налічвалася 222 065 палякаў, 225 326 беларусаў, 18 496 яўрэяў, 6 598 літоўцаў і інш. Канфесійная структура была прадстаўлена 200 666 рыма-каталікамі, 230 430 праваслаўнымі, 27 935 іўдзеямі, 16 017 стараабрадцамі і іншымі больш дробнымі па колькасці веравызнаннямі [7, s. 8–9]. Нацыянальна-канфесійная структура Навагрудскага ваяводства: палякі – 444 484, беларусы – 310 352, яўрэі – 56 174, літоўцы – 9 801 і інш. Каталікі – 324 429, праваслаўныя – 421 529, іўдзеі – 74 334 і інш. [8, s. 52]. У Палескім ваяводстве налічылі палякаў – 214 052, беларусаў – 375 220, русінаў (украінцаў) – 156 142, «тутэйшых» – 38 565, яўрэяў – 91 251 і інш. Праваслаўных было 697 373, каталікоў – 68 698, іўдзеяў – 110 639, евангелістаў – 3 804 і інш. [9, s. 10–11]. Такім чынам, колькасць беларусаў на паўночна-ўсходніх землях Польшчы склала каля 1 030 тыс., палякаў – каля 1 885 тыс., яўрэяў – 328 тыс., украінцаў – 156 тыс., «тутэйшых» – 38,5 тыс. Канфесіі былі прадстаўлены наступным чынам: праваслаўныя – 1 547 тыс., каталікі – 1 487 тыс., іўдзеі – 406 тыс. і інш.

Практычна адразу пасля завяршэння перапіс спрычыніўся да крытыкі навукоўцаў. Адзін з вядомых даследчыкаў польскіх перапісаў прафесар Варшаўскага ўніверсітэта і суарганізатар Галоўнай статыстычнай управы Польшчы Л. Кшывіцкі сцвярджаў, што нават час перапісу быў абраны няўдала, бо ішлі яўрэйскія святы, у выніку традыцыйна настроеная частка грамадства адмовілася ўдзельнічаць у перапісе, што ў выніку паспрыяла таму, што і хрысціяне адмовіліся перапісвацца. На гэты ж час прыпадалі

палявыя работы, многія жыхары адсутнічалі дома. Згодна з яго ацэнкамі, вельмі складанымі былі ўмовы ажыццяўлення перапісу, асабліва ва ўсходніх ваяводствах, дзе не хапала нават транспарту для перапісчыкаў. Перашкіджалі хваробы, эпідэмія тыфу, адсутнасць у насельніцтва дакументаў, якія былі знішчаны пад час вайны. Яшчэ толькі фарміраваліся гмінныя ўлады, якія нават не мелі поўнага пераліку населеных пунктаў. Л. Кшывіцкі адзначаў, што насельніцтва, асабліва былой Расійскай імперыі, з вялікім недаверам паставілася да перапісу, бо лічыла, што ён патрэбны для вызначэння падаткаў [10, s. 133]. Падкрэслівалася, што на ўсходзе Польшчы перапіс прайшоў спакойна: «славутая пасіўнасць беларусаў выявілася ў поўнай меры» [Там жа, s. 134]. На падставе аналізу пратаколаў перапісу Л. Кшывіцкі адзначаў, што ва ўсходніх ваяводствах знаходзілася вялікая колькасць насельніцтва, якая па розных прычынах ухілялася ад рэгістрацыі і перапісу, у асноўным гэта былі тыя, хто прыехаў з Расіі. Аналізуючы менавіта нацыянальна-канфесійную структуру, аўтар адзначаў, што канфліктаў пры вызначэнні гэтага пытання практычна не было, што пацвярджалася невялікай колькасцю паданых пратэстаў і скаргаў на дзейнасць перапісчыкаў. Нізкая самасвядомасць насельніцтва стала прычынай для атаясамлення нацыянальнасці і веравызнання. Для Л. Кшывіцкага перапіс 1921 г. і адлюстраваная ў ім нацыянальная структура адпавядалі рэчаіснасці. Абгрунтоўваў ён гэта масавай агітацыяй, распачатай усімі нацыянальнымі меншасцямі, якія імкнуліся паказаць сваю значнасць. Украінцы ўвогуле часткова байкатавалі перапіс, але ў цэлым у паўночна-ўсходніх ваяводствах Польшчы ў пратаколах не згадвалася пра моцную агітацыю нацыянальнага характару; толькі ў адной гміне агітавалі за паданне беларускай нацыянальнасці, а ў Косаўскім павеце ўся грамада паставіла запісацца палякамі [Там жа, s. 139–142]. Перапіс 1921 г. стаў моцным стымулам для развіцця нацыянальнай самасвядомасці нацыянальных меншасцей, асабліва ўкраінцаў і літоўцаў, агітацыя якіх насіла вельмі востры антыпольскі характар, а таксама немцаў і яўрэяў, якія прытрымліваліся легальных сродкаў дзейнасці. Менавіта гэтая акалічнасць, на думку Л. Кшывіцкага, не дазваляла сцвярджаць аб завышэнні колькасці палякаў і прымусовым запісе прадстаўнікоў меншасцей у польскую нацыянальнасць, акрамя як па іх жаданні.

Іншай думкі прытрымліваўся К. Сракоўскі, які настойваў на неабходнасці істотных паправак лічбаў на карысць беларусаў, бо вынікі перапісу 1921 г. супярэчылі папярэднім перапісам (напрыклад у Расійскай імперыі), а таксама даследаванням асобных навукоўцаў, да таго ж дадзеныя перапісу былі супярэчлівымі. Ён прапаноўваў свой варты ўвагі аналіз вынікоў перапісу, які, па яго меркаванні, увогуле не ўлічваў беларусаў-каталікоў, якіх было каля 25 %. Акрамя таго, лічба палякаў павялічылася амаль на 20 %, бо з'явіліся палякі праваслаўнага веравызнання (каля 230 тыс.), ці амаль 20 % ад ўсіх палякаў у трох паўночна-ўсходніх ваяводствах. Непраўдападобна, паводле К. Сракоўскага, выглядала

нацыянальна-канфесійная структура перапісу, калі беларусаў налічвалася менш, чым праваслаўных, а палякаў больш, чым каталікоў. Розніца паміж праваслаўнымі і беларусамі складала каля 410 тыс., калі ад гэтай лічбы адняць 8,7 тыс. рускіх і 156 тыс. украінцаў, якія відавочна былі праваслаўнымі, то заставалася каля 244 тыс. праваслаўных, якія не былі залічаны да беларусаў, рускіх ці ўкраінцаў. Адначасова лічба палякаў на 193 тыс. была больш лічбы каталікоў. З улікам таго, што літоўцы з'яўляюцца каталікамі, сярод каталікоў налічвалася каля 952 тыс. палякаў. З улікам таго, што перапіс падаваў колькасць польскага насельніцтва ў 1 229 тыс., то каля 277 тыс. палякаў былі некаталіцкага веравызнання. Перад К. Сракоўскім стаяла пытанне аб тым, хто маглі быць па веравызнанні гэтыя 277 тыс. палякаў. 47 тыс. іўдзеяў падалі нацыянальнасць не яўрэйскую, рэшта аднак прыпадала на праваслаўных, але перапіс не ўлічваў увогуле групу беларусаў-каталікоў, у той жа час узнікала польскае праваслаўнае насельніцтва, што давала падставу даследчыку сцвярджаць аб заніжэнні колькасці беларусаў [11, s. 5–6].

Пытанні нацыянальна-канфесійнай структуры насельніцтва Польшчы выклікалі значны міжнародны рэзананс і падштурхоўвалі ўладу да пошуку шляхоў вырашэння нацыянальнага пытання. Так, А. Крысінскі падкрэсліваў выключную палітычную і міжнародную значнасць перапісаў, абгрунтоўваючы гэта тым, што некаторыя краіны, напрыклад, Германія, спрабавалі прадставіць Польшчу як штучную краіну, кангламерат народаў і моў, якія выпадкова апынуліся ў адной дзяржаве [12, s. 3]. Пытанне нацыянальнай структуры насельніцтва пачынала гучаць у кантэксце бяспекі польскай дзяржавы. Гэта ў сваю чаргу абумоўлівала накіраванасць даследаванняў вучоных, звязаных з уладамі, і акцэнты гэтых даследаванняў у асноўным былі засяроджаны на польскім элеменце, а менавіта абгрунтаванні яго пашырэння і дамінацыі.

Улады і навукоўцы шукалі метады і арганізацыйныя сродкі для новага падыходу да вызначэння нацыянальнай структуры насельніцтва. У 1930 г. у фінансаваным уладамі Інстытуце даследаванняў нацыянальных спраў адбылося прысвечанае статыстычным метадам даследавання нацыянальных адносін у перапісах насельніцтва выступленне Генеральнага камісара па перапісу доктара Р. Булаўскага. Ён адзначыў, што ва ўмовах польскай дзяржавы нельга зыходзіць з этнічнага паходжання як надзейнага крытэрыя нацыянальнасці, а пры даследаваннях неабходна абапірацца на моўны крытэрыі [13, s. 190].

У наступным 1931 г. адбыўся так званы Другі агульны перапіс насельніцтва. Як і было прапанавана, улады вырашылі абмінуць вострае пытанне аб нацыянальнай прыналежнасці, у выніку яно было выкрэслена са спіса пытанняў. Нацыянальнасць прапаноўвалася высвятляць згодна з паведамленнем пра родную мову і веравызнанне. Паводле вынікаў перапісу ў Беластоцкім ваяводстве моўна-канфесійная структура выглядала наступным

чынам: 1 182 259 падалі польскую мову (з іх 1 093 327 – рыма-каталікі, 75 899 – праваслаўныя, 5,8 тыс. – лютаране і інш.), 205 590 – беларускую мову (197 977 – праваслаўныя, 6,4 тыс. – рыма-каталікі і інш.), 172 164 – ідыш (172 130 – іўдзеі), 22 771 – іўрыт (22 771 – іўдзеі), 35 148 – рускую мову (27 902 – праваслаўныя, 6,7 тыс. – іншыя хрысціянскія канфесіі), 13 085 – літоўскую (13 062 – рыма-каталікі) і інш. [14, s. 16]. Віленскае ваяводства, без г. Вільня, налічвала 633 095 падаўшых польскую мову (599 268 – рыма-каталікі, 65 780 – праваслаўныя і інш.), 287 938 – беларускую мову (45 695 – рыма-каталікі, 239 351 – праваслаўныя і інш.), 47 656 – ідыш (47 655 іўдзеі), 6 576 – іўрыт (6 576 іўдзеі), 65 259 – літоўскую мову (65 217 – рыма-каталікі) і інш. [15, s. 10]. Вільня налічвала 128 628 жыхароў, падаўшых польскую мову як родную: 123 571 – рыма-каталікі, 2 863 – праваслаўныя, 47 523 – ідыш (47 509 – іўдзеі), 7 073 – іўрыт (7 073 – іўдзеі), 7 372 – рускую мову (5 267 – праваслаўныя, 1 816 – іншыя хрысціянскія канфесіі), 1 737 – беларускую мову (1 076 – праваслаўныя, 599 – рыма-каталікі), 1 579 – літоўскую мову (1 557 – рыма-каталікі) і інш. [16, с. 11]. Навагрудскае ваяводства: 553 859 падалі польскую мову (397 365 – рыма-каталікі, 147 236 – праваслаўныя, 5 695 – іўдзеі і інш.), 413 466 – беларускую мову (386 801 – праваслаўныя, 23 895 – рыма-каталікі, 1 134 – грэка-каталікі і ўсходні абрад), 69 782 – ідыш (69 781 – іўдзеі), 7 243 – іўрыт (7 243 іўдзеі), 6 794 – рускую мову (6 489 – праваслаўныя і інш.), 2 499 – літоўскую мову (2 486 – рыма-каталікі) [17, s. 19]. Моўна-канфесійная структура Палескага ваяводства была прадстаўлена наступным чынам: 707 088 – «тутэйшыя» (696 397 – праваслаўныя, 1 477 – рыма-каталікі і інш.), 164 106 падалі «польскую мову» (122 784 – рыма-каталікі, 36 052 – праваслаўныя), 96 514 – ідыш (96 493 – іўдзеі), 16 452 – іўрыт (16 452 – іўдзеі), 75 338 – беларускую мову (74 023 – праваслаўныя), 54 047 – украінскую мову (52 807 – праваслаўныя), 16 196 – рускую мову (15 887 – праваслаўныя) і інш. [18, с. 20].

Польскія навукоўцы, звязаныя з Інстытутам даследаванняў нацыянальных спраў, не бачылі ў выніках перапісу ніякіх недахопаў. А. Крысінскі, аналізуючы перапіс 1931 г., пісаў аб натуральнай тэрытарыяльнай экспансіі палякаў на ўсход, што з’яўлялася галоўным накірункам развіцця польскай палітыкі [12, s. 22].

Ужо пасля ажыццяўлення перапісу Генеральны камісар па перапісу Р. Булаўскі сцвярджаў, што моўны крытэрыі абраны па прычыне адсталасці насельніцтва ва ўсходніх ваяводствах, якое не мела выражанай нацыянальнай самасвядомасці. Таксама пад час перапісу нібыта імкнуліся пазбегнуць атаясамлення нацыянальнай і дзяржаўнай прыналежнасці ці грамадзянства. Як сцвярджаў Р. Булаўскі, шмат у якіх месцах беларусы і ўкраінцы ідэнтыфікавалі сябе з Польшчай, бо з радасцю ўспрынялі факт знаходжання ў межах Польшчы, якая стала для іх сінонімам свабоды і дэмакратыі [18, s. 206–207]. Але ў той жа час польскі галоўны перапісчык прызнаваў, што не ўлічвалася сітуацыя двухмоўя, пытанні ўзніклі адносна вызначэння «рускай»

мовы, а таксама ў яўрэйскім асяроддзі адносна выбару «ідыш» і «іўрыт». Тым не менш сцвярджалася, што польскія ўлады немагчыма падазраваць у маніпуляцыях пры правядзенні перапісу [19, s. 208–224].

Адваротную пазіцыю займаў Э. Штурм дэ Штрэм, які ў 1929–1939 гг. узначальваў Галоўную статыстычную ўправу Польшчы. Ён сцвярджаў, што перапісы 1921 і 1939 гг. былі сфальсіфікаваны, асабліва, што тычыцца нацыянальных адносін на ўсходзе Польшчы. Маштаб фальсіфікацый у 1931 г. значна пераўзыходзіў 1921 г. Памеры фальсіфікацый былі настолькі вялікія, што кіраўніцтва апрацоўкі вынікаў перапісу мела намер увогуле не апрацоўваць дадзеныя для ўсходніх ваяводстваў. Апрацоўка была зроблена толькі згодна з катэгарычным загадам улад, якія забаранілі публікацыю вынікаў спісу для дробных адміністрацыйных адзінак – гміп і пасёлкаў, бо гэта адразу выдавала ступень маніпуляцый. Э. Штурм дэ Штрэм прапаноўваў свой аналіз дадзеных перапісу і лічыў, што лічбу «тутэйшых», якіх прыдумалі ўлады для змяншэння колькасці беларусаў і ўкраінцаў, неабходна падзяліць паміж гэтымі народамі. Значна завышанай называлася і лічба палякаў ва ўсходніх ваяводствах [20, s. 230].

Такім чынам, сярод асноўных пытанняў, якія знаходзіліся ў цэнтры ўвагі навукоўцаў, былі праблемы колькасці польскага насельніцтва на ўсходніх землях Польшчы, суадносін палякаў і нацыянальных меншасцей, карэляцыі нацыянальнай, канфесійнай і моўнай ідэнтычнасці, умоў і недахопаў у ажыццяўленні перапісаў, магчымых маніпуляцый і фальсіфікацый вынікаў і інш.

Перапісы насельніцтва былі адным з інструментаў не столькі вывучэння, колькі хутчэй канструявання нацыянальнай структуры заходнебеларускага рэгіёна ў патрэбным польскім уладам кірунку для дэманстрацыі дамінацыі польскага элемента. Гэта думка стала галоўнай сярод польскіх даследчыкаў незалежна ад іх пазіцыі: афіліяванасці з уладнымі структурамі і апалагетыкі вынікаў ці, наадварот, крытыкі польскіх перапісаў. Праўладныя ці прапольска настроеныя аўтары, звяртаючыся да нацыянальнай праблематыкі, не бачылі недахопаў у перапісах. Крытыкуючы арганізацыйныя ўмовы, яны, тым не менш, лічылі, што на вызначэнне нацыянальнага падзелу насельніцтва ўлады не мелі ўплыву, а колькасны рост польскага элемента на ўсходніх землях называўся цалкам натуральнай з’явай. Пытанню нацыянальнай структуры Польшчы надавалася міжнародная палітычная значнасць з перспектывы забеспячэння бяспекі польскай дзяржаўнасці. У той жа час былі прадстаўлены і крытычныя погляды на праблему, якія выкрывалі і дэманстравалі ступень маніпуляцый улад з вызначэннем колькасці беларусаў-каталікоў, або з’яўленнем праваслаўных палякаў ці катэгорыі «тутэйшых». Найбольш радыкальныя крытыкі сцвярджалі аб татальнай фальсіфікацыі вынікаў перапісаў, асабліва гэта датычыцца нацыянальных адносін ва ўсходніх ваяводствах Польшчы.

JITAPATYPA

1. *Romer, E.* Spis ludności na terenach administrowanych przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (grudzień 1919) / E. Romer. – Lwów ; Warszawa : Książnica Polska T-wa Naucz. Szkół Wyższych, 1920 – 50 s.
2. *Szturm de Sztrem, T.* Stosunki narodowościowe na terenie b. Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich / T. Szturm de Sztrem, W. Wakar. – Skala 1:1.000.000. – Warszawa, 1921.
3. *Osmołowski, J.* Wspomnienia z lat 1914–1921 / J. Osmołowski. – B-ka Nar. – Sygn. akc. 6798.
4. *Buławski, R.* Projekt drugiego polskiego spisu powszechnego na tle doświadczeń spisu z 1921 r. / R. Buławski // Kwart. Statyst. – 1930. – Z. 1. – S. 60.
5. *Grossman, H.* Znaczenie i zadania pierwszego powszechnego spisu ludności w Polsce / H. Grossman // Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921–2002. Wybór pism demografów / pod. red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego. – Warszawa, 2002. – S. 98–113.
6. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa : GUS, 1923. – T. V : Województwo Białostockie. – 158 s.
7. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa : GUS, 1925. – T. VII, Cz. II : Ziemia Wileńska. – 128 s.
8. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Nowogródzkie. – Warszawa : GUS, 1926. – 222 s.
9. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa : GUS, 1924. – T. VIII : Województwo Poleskie. – 95 s.
10. *Krzywicki, L.* Wartość wyników spisu powszechnego // Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921–2002. Wybór pism demografów / pod. red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego. – Warszawa, 2002. – S. 131–144.
11. *Srokowski, K.* Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich / K. Srokowski. – Warszawa, 1924. – 56 s.
12. *Krysiński, A.* Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 / A. Krysiński. – Warszawa : Druk. Nowaka, 1937. – 52 s.
13. *Buławski, R.* Metody statystyczne badania stosunków narodowościowych / R. Buławski // Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921–2002. Wybór pism demografów / pod. red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego. – Warszawa, 2002. – S. 185–205.
14. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. : Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe : Województwo Białostockie / red. E. Szturm de Sztrem. – Warszawa : Główny Urząd Statyst., 1938. – 381 s.
15. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. : Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe : Województwo Wileńskie bez miasta Wilno / red. E. Szturm de Sztrem. – Warszawa : Główny Urząd Statyst., 1938. – 164 s.

16. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. : Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe : Miasto Wilno / red. E. Szturm de Sztrem. – Warszawa : Główny Urząd Statyst., 1937. – 103 s.
17. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. : Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe : Województwo Nowogródzkie / red. E. Szturm de Sztrem. – Warszawa : Główny Urząd Statyst., 1938. – 237 s.
18. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r. : Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe : Województwo Poleskie / red. E. Szturm de Sztrem. – Warszawa : Główny Urząd Statyst., 1938. – 280 s.
19. *Buławski, R.* Kwestia narodowościowa w programie drugiego powszechnego spisu ludności Rzeczypospolitej Polskiej / R. Buławski // Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921–2002. Wybór pism demografów / pod. red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego. – Warszawa, 2002. – S. 206–224.
20. *Szturm de Sztrem, E.* Prawdziwa statystyka / E. Szturm de Sztrem // Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921–2002. Wybór pism demografów / pod. red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego. – Warszawa, 2002. – S. 229–231.

Н. Б. Щавлинский

ТРАГИЧЕСКИЕ СТРАНИЦЫ НАРОЧСКОЙ НАСТУПАТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ РУССКИХ ВОЙСК В МАРТЕ 1916 г.

В августе 1914 г. была развязана Первая мировая война. Ее возникновение обуславливалось обострением противоречий между блоками капиталистических государств – Тройственным союзом (Германией, Австро-Венгрией, Италией) и Антантой (Англией, Францией и Россией) за колонии, рынки сбыта товаров, источники сырья и сферы влияния.

Поводом к войне послужили револьверные выстрелы сербских националистов из группы «Молодая Босния» в Сараеве, которыми 28 июня 1914 г. был убит наследник австрийского престола, племянник императора Франца Иосифа, эрцгерцог Франц Фердинанд.

После продолжительных совещаний с германским союзником, заручившись обещанием полной поддержки, австро-венгерское правительство предъявило 23 июля Сербии ультиматум. Были выдвинуты совершенно неприемлемые для независимого государства требования: прекращение всякой великосербской пропаганды; участие австрийских чиновников в расследовании на сербской территории всех нитей сараевского преступления; наказания офицеров, чиновников и учителей, виновных в антиавстрийской агитации по спискам, которые представит австро-венгерское правительство [6, с. 565].

В ответ на ультиматум сербы во главе с принцем-регентом Александром и премьер-министром Никола Пашичем обратились к русскому царю Николаю II с просьбой о помощи и защите. Русское правительство, учитывая неподготовленность России к войне, советовало сербам проявить